

Article History

Received / Geliş
16.10.2018

Accepted / Kabul
21.11.2018

Available Online / Yayınlanma
01.12.2018

**THE TRANSITION FROM WOMEN'S
EDUCATION TO MUHTELİT
EDUCATION/MIXED EDUCATION
DISCUSSIONS AND TURKISH ASSOCIATION
OF TEACHERS**

KADIN EĞİTİMİNDEN MUHTELİT EĞİTİM/KARMA EĞİTİM
TARTIŞMALARINA GEÇİŞ VE TÜRKİYE MUALLİMLER BİRLİĞİ

Ayşe YANARDAĞ¹

Abstract

In the Ottoman Empire that entered the disintegration period in the 19th century, reforms were started in order to save the state. The innovations that were previously made mostly in military field were made in many areas, including law, education, political, financial, etc. after the Tanzimat Edict. Therefore, the Tanzimat Edict is a turning point for the expansion of the scope of innovation. In this context, many innovations have been made in the field of education, and first, new schools apart from the madrasahs in western style have begun to open. The understanding of education in Europe which changed as a result of Reform and Renaissance has not only influenced the Ottoman Empire to open new schools in western style. As a matter of fact, the issue of women's education in Europe came into the agenda in the 19th century, and after the Tanzimat in the Ottoman Empire, the issue of women's education came into question and the Ottoman intellectuals presented ideas on this issue. Again, the issue of women's education in Europe has led to discussions on how to educate women in separate schools or in mixed education with men. These developments in Europe were also reflected in the Ottoman Empire, and gradually the debates on mixed education in Europe came to the agenda. Initially, these debates were given in the form of European educational developments, and in time it was applied in the Ottoman Empire. The increasing debate in Second Constitutionalist Period continued at the beginning of the Republic and its applicability was discussed. This is a teacher who organize the debate and in 1924 the first congress of the Teachers Association of Turkey also participated. Turkish Association of Teachers which was a teacher organization and held its first congress in 1924 participated in these discussions too. In the study, the views and practices about women's education and mixed education issues from the Ottoman to the early Republican period were handled and evaluated with a historical perspective. In addition, the newspaper, magazines, and the minutes of the Turkish Association of Teachers in the studied period were used.

Keywords: Education, Women's Education, Mixed education, Turkish Association of Teachers

Özet

19. yüzyılda dağılma dönemine giren Osmanlı Devleti'nde devleti kurtarmak için ıslahatlar yapılmaya başlamıştır. Daha önce çoğunlukla askeri alanda yapılan yenilikler Tanzimat Fermanı'ndan sonra hukuk, eğitim, siyasi, mali vs. birçok alanda yapılmıştır. Bu nedenle Tanzimat Fermanı yeniliklerin kapsamının genişlemesi bakımından bir dönüm noktasıdır. Bu bağlamda eğitim alanında da birçok yenilikler yapılmış, önce medrese anlayışı dışında Batı tarzında yeni okullar açılmaya başlamıştır. Avrupa'da Reform ve Rönesans neticesinde değişen eğitim anlayışı Osmanlı Devleti'ni sadece Batı tarzında yeni okullar açmak şeklinde etkilemekle kalmamıştır. Nitekim 19.yüzyılda Avrupa'da kadın eğitimi meselesi gündeme gelirken, Osmanlı Devleti'nde de Tanzimat'tan sonra kadınların eğitimi meselesi gündeme gelmiş, Osmanlı aydınları bu konuda fikirler ortaya koymuşlardır. Yine Avrupa'da kadınların eğitimi meselesi kadınların ayrı okullarda veya erkeklerle karışık olarak eğitilmesi tartışmalarına yol açmış, bu konuda deneyimlere girilmiştir. Avrupa'daki bu gelişmeler Osmanlı Devletine de yansımış ve yavaş yavaş Avrupa'daki karma eğitim tartışmaları Osmanlı'da da gündeme gelmiştir. Başlangıçta bu tartışmalar daha ziyade Avrupa eğitim gelişmeleri şeklinde verilmiş, zamanla Osmanlı'da da uygulanabilir mi sorunu olarak lehte aleyhte tartışmalara dönüşmüştür. II. Meşrutiyet Dönemi'nde artan tartışmalar Cumhuriyet'in başlangıcında devam etmiş ve uygulanabilirliği tartışılmıştır. Bu tartışmalara bir öğretmen örgütlenmesi olan ve ilk kongresini 1924 yılında yapan Türkiye Muallimler Birliği de katılmıştır. Çalışmada Osmanlı'dan erken Cumhuriyet dönemine kadar kadın eğitimi, karma eğitim meseleleri hakkındaki görüşler ve uygulamalar tarihsel bir

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. yanardag2006@gmail.com

bakışla ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada dönemin gazeteleri, mecmuaları ve Türkiye Muallimler Birliği Kongrelerinin zabıt tutanakları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kadın Eğitimi, Muhtelit/karma Eğitim, Türkiye Muallimler Birliği

Giriş

Kendi çağının büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti 17. Yüzyıldan itibaren büyük toprak kayıpları yaşamaya başlayınca genellikle askeri alanda yeniliklere başlamış ve askeri eğitimini ıslah etmeye çalışmıştır. Ancak yapılan ıslahatlar devletin toprak kayıplarını durduramamıştır. Çünkü bu sırada Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçlerini yaşayan Avrupa bilim ve teknik üstünlüğü ele geçirmiş olarak Osmanlı'ya saldırmıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde artık eşitlik, özgürlük, milliyetçilik gibi kavramlar çok uluslu imparatorlukların sonunu getirirken Osmanlı'da bu sürece girerek dağılmaya başlamıştır.

Avrupa'da Reform, Rönesans, Aydınlanma süreçleri siyasal, sosyal, askeri, kültürel, dini, ekonomik vs. birçok yapının sorgulanmasına ve bunlara dair yeni fikirler ortaya atılmasına yol açmıştır. Matbaanın icadı ve okur-yazarlığın artması da ortaya atılan yeni fikirleri kitlelere yaymıştır. Bu fikirlerin en önemlisi olan eşitlik, özgürlük, milliyetçilik düşünceleri Amerika'nın bağımsızlığını kazanması ve ardından 1789 Fransız İhtilaliyle ilk somut sonuçlarını vermeye başlamış, zira mevcut siyasi ve sosyal yapılar yıkılma sürecine girmiştir. Bu fikirler 19. Yüzyılda önce Avrupa'da sonra dünyada büyük isyan ve ihtilallere yol açıp mevcut siyasi ve sosyal yapıları yerle bir etmiştir. Sınıflı, feodal yapılar büyük kanlı ihtilallerle yıkılıp yerine eşitlik, özgürlük, milliyetçilik fikirlerine dayanan siyasi ve sosyal düzenler kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu ihtilallerde kadınlar da yer almış, sürece katkıda bulunmuşlardır (Gönenç, 2006: 64-68). Bu süreçte eş zamanlı olarak hızla gelişen bilim, bilimin teknolojik gelişmelere sebep olması, teknolojik gelişmelerin de sanayileşmeye sebep olması, insan gücüne duyulan ihtiyaç, sınıflı sosyal yapıların çözülmesini ve sömürgeciliği hızlandırmıştır.

İhtilallerde yer alan ve sanayileşme neticesinde fabrikalarda istihdam edilmeye başlayan kadınlar eşitlik, özgürlük fikirlerinin ekonomiden, dine, kültüre, siyasete, hukuka ve daha birçok alanda kendilerine de uygulanmasını istemişlerdir. Zira her ne kadar aydınlanma düşüncelerinde eşitlik özgürlük olsa da aydınlanmacılar erkekler için eşitlik ve özgürlük kavramlarını işlemişlerdir. Bu nedenle 19. Yüzyılda kadınlar, erkeklerle aynı işi yapan kadınlara erkeklerle aynı ücretin verilmesi, boşanma hakkı, çocuklar üzerinde velayet hakkı, eşini seçme özgürlüğü, eğitim görme hakkı, meslek edinme hakkı, seçme seçilme hakkı verilmesi gibi daha birçok alanda hak ve özgürlük taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. İşte bu hareket genel anlamda feminist hareket olarak isimlendirilmiştir(Göçeri, 2010: 8-91; Taş, 2016:193-173). Dolayısıyla kadın eğitimi meselesi, Avrupa'da siyasi ve sosyal değişimler neticesinde ortaya çıkan kadınların hak arayışının alt başlıklarından sadece birisidir.

Avrupa'nın kendi içinde bunlar yaşanırken eş zamanlı olarak teknolojik üstünlüğü, Osmanlı Devleti'nin savaşlarda yenilmesine ve toprak kayıplarına; yaydığı eşitlik, özgürlük, milliyetçilik fikirleri ise azınlık isyanlarına yol açmış ve 19. Yüzyıl devletin dağılma sürecini oluşturmuştur. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde devleti dağılmaktan kurtarmak için başlayan yenilikler Tanzimat Fermanıyla askeri alan dışına siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki, eğitim gibi birçok alana taşmıştır. Tanzimat Fermanıyla Batı tarzında yenilikler ve yeni bir hayat tarzı başlamıştır (Ortaylı, 2007: 16).

Osmanlı'da genel anlamda devleti kurtarmanın yolu olarak görülen eğitim, kadın eğitimi meselesini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da ise aydınlanmanın getirdiği toplumsal, siyasal, dinsel, hukuksal, kültürel değişim; kadın özgürlüğü, eşitliği, eğitimi

meselelerini ortaya çıkarmıştır. Avrupa'daki fikirleri yakından takip etmeye çalışan Osmanlı aydınları bu süreçten etkilenmişlerdir. Ancak bu etkilenme vurgulandığı üzere eğitimin devleti kurtaracak bir yol olarak görülmesindedir. Osmanlı'da genel eğitim meselesinin alt başlıklarından birisi de kadın eğitimi olmuş ve herhangi bir ihtilal söz konusu olmadan kadınlara eğitim hakkı devlet tarafından verilmiştir. Hâlbuki Avrupa'da eşitlik ve özgürlük arayışında ihtilalci bir nitelik taşıyan kadın hareketi ortaya çıkarken kadının eğitim hakkı bu hareketin alt başlıklarından sadece birisidir (Göçeri, 2010: 56-90). Çalışmanın sınırları dışında olmakla birlikte Osmanlı'da bir kadın hareketi olmamıştır manasında ele alınmamalıdır, kendine özgü bir kadın hareketi olduğu söylenebilir. Nitekim Tanzimat Döneminde devletin kontrolünde geleneksel yapıyı koruyarak kadının konumuna dair kısıtlı değişiklikler ve tartışmalar başlamıştır (Avcı, 2007: 2-4; Aydınör, 2006: 21-58; Çakmak, 2011: 45-46; Yürüt, 2017: 373-377). Başlangıçta bu tür tartışmalar erkekler tarafından yapılmış giderek eğitim alan kadınlar bu sorgulama sürecine dâhil olmuşlardır. Basın yayın faaliyetleri sorgulama sürecinin en önemli araçları olmuştur. Tanzimat Döneminde kadına dair sorgulama geleneksel yapıyı değiştirmeye başlamış ve kadının konumundaki önemli değişim II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde gerçeklemiştir.

Bu sürecin alt başlıklarından birisi olan kadının eğitimi meselesi bu nedenle birçok bilim dalını ilgilendirmektedir. Kadının eğitimi tarihi, siyasi, sosyal, kültürel, hukuki, ekonomik, dinsel, psikolojik ve pedagojik daha birçok alanı ilgilendiren bir meseledir. Bu çalışmanın amacı ise 19. Yüzyılda Osmanlı'da kadının eğitimi meselesinin ortaya çıkış koşullarını, meselenin karma/muhtelit eğitim meselesine nasıl dönüştüğünü ortaya koyduktan sonra erken Cumhuriyet döneminde Türkiye Muallimler Birliği'nin bu meseleyi nasıl ele aldığı tarihi bir bakışla açıklamaktır. Çalışmada bu nedenle eşitlik, özgürlük fikirlerinden ilham alarak ortaya çıkan feminist hareket ele alınmamış, dünyada kadın eğitimi meselesinin başlangıç noktasını ortaya koymak için yukarıda kısaca değinilmiştir.

Tanzimat Döneminden Birinci Dünya Savaşının Sonuna Kadar Osmanlı'da Kadın Eğitimi Hakkında Düzenlemeler

Tanzimat Fermanı'nda eğitime dair doğrudan bir ifade olmamakla birlikte Tanzimat dönemindeki yeniliklerin belki de en dikkat çekici olanı eğitim alanında yapılan yeniliklerdir. Bütün yenilikler ister istemez yeniliği anlamış, benimsemiş ve uygulayabilecek bireylere ihtiyaç duyduğundan bütün yeniliklerin şu veya bu şekilde eğitim ile ilişkisi vardır. Devleti kurtarmak için yapılan yeniliklerin eğitim ile ilişkisi eğitimin devleti kurtaracak bir yol olarak görülmesine yol açmıştır. Bu nedenle medrese anlayışı dışında Avrupa tarzında mektep adı verilen rüştiye, idadi ve çeşitli meslek mektepleri açılmıştır.

Bu döneme kadar genellikle kız çocukların eğitimi sıbyandan ibaret olup sıbyan mektepleri karışık ve ayrı olabilmektedir. Dönemin genel anlayışı itibariyle küçük yaştaki kız ve erkek çocukların bir arada sıbyanda okumasında sakınca görülmemiştir. Burada alfabe, temel dinsel konulardan ibaret basit bir eğitim verilmiştir. Kızların gidebileceği başka bir okul söz konusu olmamıştır. Ancak Tanzimat Döneminde kadınların daha eğitilmiş olması meselesi gündeme gelmeye başlayınca bu konuda devlet bazı adımlar atmaya başlamıştır. İlk kez 1842 yılında Avrupa'dan getirtilen ebelerle Tıp Fakültesi bünyesinde kadınlara ebelik eğitimi verilmiştir. Bazı dersler erkekler tarafından verilmiştir (Kurnaz, 1991: 18; Karaca, 2010: 137). Kadının eğitilmesi gerektiği düşüncesinin bir sonucu olarak kızlar için sıbyandan sonra eğitim alabilecekleri ilk kız rüştiyesi 1859'da kurulmuştur. Okulda kızlara mahsus sanayi okutulması kararlaştırılmış, 1864'te Rusçuk'ta yetim kızlar için ordunun dikim ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dikim atölyesi niteliğinde ıslahhane açılmıştır. Yine

1869'da İstanbul'da ordu ihtiyaçları için Yedikule'de dikimhane özelliğinde Kız Sanayi Mektebi açılmıştır (Akyüz, 2012: 172). Bu tür okullarla kızlar için meslek eğitimi başlamıştır.

1869 yılı Türk eğitim tarihinde önemli bir aşama olup medrese hariç ilk, orta, yükseköğretime dair ilk kez toplu ve sistematik bir düzenleme yapılmıştır. Nizamnamede kız eğitimine dair maddeler yer almıştır. 15. Madde ile kız sıbyan mektepleri her köy ve mahallede kurulacak, kız ve erkekler için ayrı bina olmadığı takdirde beraber okutulacaklar fakat karışık oturtulmayacaklardır. 16. Madde ile kız mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacak fakat ehliyetli kadın muallim yetiştirilinceye kadar yaşlı ve edepli erkeklerden muallim tayin edilebilecektir. 17. Madde ile kız sıbyan mektepleri ders usulü, idare tarzı, tahsil ve tatil süreleri, talebenin tahsil mecburiyetleri vesairesi erkek sıbyan mektepleri hakkında uygulanan hükümlere tabi olacaktır. Dönemin anlayışı sebebiyle sıbyandan sonra kız ve erkeklerin birlikte okuması mümkün olmadığı için kızlar için rüştiye mektepleri hakkındaki düzenlemeler ise 27-32. Maddelerde yer almıştır. Burada yine ilköğretimde olduğu gibi kız rüştiyelerinin hocaları kadın olacak ancak ehliyetli kadın muallimler yetişene kadar yaşlı ve edepli erkeklerden atanabilecektir. Nizamnameden anlaşıldığı üzere rüştiyelerin üstü olan idadi eğitime dair kızlar için herhangi bir düzenleme yoktur. Ancak kız sıbyan ve kız rüştiye mektepleri için kadın muallim ihtiyacı sebebiyle henüz açılmamış olan Darülmuallimat/kız öğretmen okulu hakkında maddeler yer almıştır. 68-78. Maddeler Darülmuallimat'ın dersleri, okula kabul, kayıt, mezuniyet koşulları, okulun süresi, muallim maaşları, sınavlar gibi meseleleri düzenlemiştir. Sıbyan ve rüştiye şubelerinden ibaret olan Darülmuallimat'ta da ders verebilecek ehliyetli muallimler yetişene kadar yaşlı ve edepli erkeklerden atama yapılacaktır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 23 Şaban 292; Düstur, 1389). Görüldüğü üzere kızların eğitilmesi meselesi kadın öğretmen henüz yeteri kadar yetişmediği için sıkıntılı bir meseledir. Bu nedenle kız rüştiyeleri İstanbul dışında ancak II. Abdülhamit Döneminde yaygınlaştırılmıştır. Öte yandan bu nizamnameden bir yıl sonra 1870 yılında ilk Darülmuallimat açılmıştır.

II. Abdülhamit Döneminde rüştiye düzeyinde kızların eğitiminde gelişmeler sağlanmıştır. Bu dönemde rüştiyenin üstünde idadi düzeyinde bir kız okulu açılmış, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, Musiki, el ve ev işleri gibi derslerin verildiği bu okul iki yıl eğitimden sonra kapanmıştır (Akyüz, 2012: 233). Lise seviyesinde eğitim veren idadilere halk ilgi göstermemiştir. II. Meşrutiyet Döneminde özellikle Balkan Savaşlarından sonra kızların eğitiminde taassup biraz daha azalmıştır. 1869 Nizamnamesinde geçen idadi ismi sultaniye çevrilirken 1911'de İstanbul'da kızlar için lise seviyesinde sultani açılmıştır. İstanbul dışında kızlar için bu seviyede eğitim ancak 1922 sonunda önce İzmir'de sonra Ankara'da açılmıştır (Akyüz, 2012: 273).

II. Meşrutiyet Döneminde 1915'te kızlar için İnas Darülfünun'u adıyla yükseköğrenim kurumu kurulmuştur. İnas Darülfünun'u Darülmuallimat-ı Aliye'ye bağlı idi. Yine bu dönemde açılan ana mekteplerine muallim yetiştirmek için Darülmuallimat bünyesinde ana şubesi açılmış ancak 1919'da kapanmıştır (Akyüz, 2012: 275).

Tanzimat Döneminden Birinci Dünya Savaşının Sonuna Kadar Osmanlı'da Kadın Eğitimi Üzerine Düşünceler

19. yüzyılda bir yandan yeni okullar açılırken diğer yandan eğitim ile ilgili düşünen ve yazan kişilerin sayısı gittikçe artmıştır. Eğitim ile ilgili yazıp çizenler Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmişler ve Avrupa'daki eğitim ile ilgili eserleri tercüme etmeye başlamışlardır. Şinasi (1826-1871), Şemseddin Sami (1850-1904), Ahmet Mithat (1844-1913), Ziya Paşa (1825-1880), Ebuzziya Tevfik (1848-1913), Namık Kemal (1840-1888), Ali Suavi (1838-1878), Selim Sabit Efendi (1829-1911) gibi. Daha birçok isim bir kısmı medreselilerden tepki alsalar da eğitim öğretim meseleleri

hakkında yeni fikirler ortaya koymuş, yazmış, çizmiş, uygulamalarda bulunmuşlardır (Akyüz, 2012: 197-215).

Bir kısım aydınlar Osmanlı'nın tercüme odasında çalışarak Avrupa'daki eserleri Osmanlıcaya çevirmişler ve bu çevirilerden eğitimde yararlanılmıştır (Şeref, 2014). Bir yandan basın yayın faaliyetleriyle kadınlara ve kadın eğitimine dair çeşitli fikirlerin tartışıldığı gazeteler çıkmış, diğer yandan roman, tiyatro eserleriyle kadınlar eğitime çalışılmıştır (Yağlı, 2017: 47). Tanzimat döneminin önemli aydınları Namık Kemal, Ahmet Mithat (Özdemir, 2014), Şemseddin Sami (Çokoğulları, Bozaslan, 2014), Şinasi (Aydın, 2000) kadın konusunu işlemişlerdir. Bu dönemde kadının iyi bir anne ve eş olması gerekliliği onun eğitilmesinin en temel sebebidir. Kadınların eğitim seviyesi nedeniyle kadın ve eğitimi konusunda ilk konuşanlar erkekler olmuştur. Daha sonraki yıllarda eğitim alan kadınların sayısı arttıkça bu konuda kadınlar da yazıp, çizmeye başlamışlardır.

Avrupa'daki gelişmeler yakından takip edilmiş Avrupa'da eğitim ve eğitilmiş kadınlara dair çeşitli yazılar Osmanlı basınında yer almıştır. Mesela eğitim hakkında bir takım görüşlere sahip olan Namık Kemal kadının eğitimiyle ilgilenmiş, medeni ülkelerde gelişmekte olan kadının durumunu açıklamış, oralarda kadının sahip olduğu haklara Türk kadının da sahip olmasını, kadının da erkekler gibi tahsil görmesini isterken (Aydın, 1988; Çadırcı, 1988; Enginün, 1988; Tasvir-i Efkâr, 1278) kadını toplumsal gelişmenin ve devleti yıkılmaktan kurtarmanın önemli bir unsuru olarak görmüştür. Erkekleri kadınların ilk öğretmenleri sayan yazar kadının kölelikten ve tembellekten kurtarılması gerektiğini savunmuştur (Kara, 2011: 72-73). Bunların dışında Avrupa'da açılan kız okullarına dair haberler verilmiştir (Ceride-i Havadis, 1271/1815).

II. Abdülhamit döneminde kadınlara mahsus Terakki-i Muhadderat isimli bir gazete çıkarılmış kadınlara dair birçok meselenin yanı sıra kadın eğitimini ilgilendiren birçok yazı ve okuyucu kadın mektupları yayınlanmıştır. Terakki-i Muhadderat'ta Adile Hanım'dan gelen bir mektupta İslamiyet'in başlangıcında kadınların şimdiki gibi zillet ve cehalet halinde bulunmadığı, erkekler gibi ilim ve maarif aldıkları fakat zamanla bu durumun değiştiği anlatılmıştır. Kadınların erkekler gibi eğitilmesini isteyen Adile Hanım padişahın kız çocukları için okullar açtığını ve kadınlar için gazete çıkarılmasına izin verdiğini şükranla anmıştır (Terakki-i Muhadderat, 28 Haziran 1285/10 Temmuz 1869). Bir başka sayısında Birinci Mesele Terbiyet-i Hazıramızın Vücub-u İslahı başlıklı Rabia imzalı bir yazıda kadın eğitimi hakkında görüşler ortaya konulmuştur. Avrupa'da kadının eğitilmesinin toplumsal refah ve saadet anlamına geldiğinin anlaşıldığını vurgulayan yazar, eğitilmeyen kadının mevcut serveti israf edeceğini ve ne erkeklerin kadınlara hizmetkâr ne de kadınların erkeklere cariye olmak için yaratılmadıkları savunmuştur. Kadınların da erkekler gibi hüner sahibi olmaları gerektiğini, kadınların da el, ayak, göz, akıl gibi organlara sahip olduklarını söyleyen yazar biz insan değil miyiz sorusunu sormuştur. Öyle olsaydı Avrupa kadını da bizim gibi olurdu diyen yazar bunun sebebinin eğitimsizlik olduğunu vurgulamıştır. Kadının cehaletinin, çocuk yetiştirme ve milli ahlak üzerindeki tesirlerini açıklayarak kadınların terbiye ve marifet kazanmaları gerektiğini savunmuştur (Terakki-i Muhadderat, 13 Temmuz 1285/25 Temmuz 1869). Yine aynı sayıda Faika Hanım'dan gelen bir mektupta kadınların eğitimsizliği, moda diye yabancılardan satın aldıkları elbiseler ve paranın dışarıya gitmesi eleştirilmiş ve o sırada açılan ıslahhanede dikiş, nakış gibi beceriler kazandırıldığı, buralara gidilip bunların öğrenilmesi tavsiye edilmiştir. Yabancı kadınlar gibi faydalı şeylerle kafalar doldurulduktan sonra kadınların politikadan da bahs edebileceğini savunmuştur.

Gazetede ağırlıklı kadınlar ve onların anne ve eş olmaktan dolayı eğitimleri hakkında yazılmışsa da İnsanı İnsan Eden İlim ve Maarifettir başlıklı bir yazıda erkeklerin de kahvelerde laklakla vakit geçirdiği, yeteri kadar eğitim almadığı vurgulanmıştır. Altı

kere altı nedir denilse Osmanlı kadınlarının parmakla hesaplamaya çalışacağını, okuyup yazmadıkları anlatılmış Avrupa düşünürlerinin sözlerinden örnekler vererek okuyup yazmayan kızların yaşları ilerledikçe her şeyden sıkılacakları faydasız işlerle vakit geçirecekleri, bunun için kızların okuma yazması ve bir kadın için lazım olacak işleri öğrenmeye alıştırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca çocukların terbiye almamış kadınların eline düşmesinin ne kadar kötü olacağı ve çocukların eğitiminde annenin etkisi üzerinde durulmuştur (Terakki-i Muhadderat, 3 Ağustos 1285/15 Ağustos 1869). Kadınlara mahsus bu gazetede çocuk eğitimi üzerinde veya eşine nasıl davranması gerektiği, ev idaresi, tutumlu olmayı (Terakki-i Muhadderat, 10 Ağustos 1285/22 Ağustos 1869) sağlıklı bir evliliğin hangi yaşlarda yapılacağı (Terakki- Muhadderat, 17 Ağustos 1285/29 Ağustos 1869), kadınların çektikleri eziyetler (Terakki-i Muhadderat, 24 Ağustos 1285/5 Eylül 1869) hakkında yazılar çıkmıştır.

Yazarı belli olmayan Terbiye-i Nisvan başlıklı bir yazıda yukarıda izah edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesinden bahsedilmiş ve nizamnamenin kız çocuklarının eğitimiyle ilgili maddeleri şükranla karşılanmıştır. Eğitim almış bir kadının iyi bir eş, anne olduğu gibi cesur namuslu güçlü olacağı sıkıntılara katlanacağı anlatılmış ve okumuş bir kadının cahil bir kadından daha serbest ve pervasız olacağı iddialarına karşı çıkılmış, toplumun maddi ve manevi ilerlemesinin başlıca sebeplerinden birisi de kız çocuklarının vaktinde talim ve terbiye edilmesi olduğu savunulmuştur (Terakki-i Muhadderat, 24 Ağustos 1285/5 Eylül 1869). İdare başlıklı bir başka yazıda kadınların ve erkeklerin arasındaki fiziksel farklılıklar ön plana çıkarılmıştır. Bu nedenle dışarıda çit sürmek, maden kazmak, makine yapmak, banka açmak, karada ve derede mesafeler aşarak ticaret yapmak ve millet işlerini görmek için meclislerde oy vermek gibi zor işleri erkeklerin yapacağı kadınların ise daha ziyade ev işleriyle meşgul olacağı bu nedenle iyi bir eş, ev hanımı ve anne olmak için kadınların da okuyup yazması savunulmuştur (Terakki-i Muhadderat, 31 Ağustos 1285/12 Eylül 1869). Erkekler ve Kadınlar başlıklı bir başka yazıda ise kadınların saç uzun aklı kısa iddialarına o gün için dikkat çekici bir açıdan karşı çıkılmıştır. Erkeklerin fiziksel bakımdan daha zor işleri yapabilmelerinden dolayı daha çok tecrübe kazandıkları, kadınların ise fiziksel zayıflıkları sebebiyle her işi yapamayıp tecrübe kazanamadıkları noktasından yaklaşmıştır. Tecrübenin zekâ üzerinde geliştirici yönüne ve akli geliştirmek için eğitimin önemine dikkat çekmiştir (Terakki-i Muhadderat, 7 Eylül 1285/19 Eylül 1869). Toplum için kadının anneliğinin değeri ve eğitimi başka yayınlarda da yer almıştır (Mekteb, 27 Eylül 1895). Kızların Tahsil ve Terbiyeleri başlıklı bir yazıda kızların eğitiminde sadece annelik ve eş durumları dolayısıyla değil ahiretleri için dinlerini bilmesi ve dine uygun bir yaşam tarzı yaşayacak bir eğitim verilmesi de istenmiştir (İrtika, 6 Mayıs 1899).

Kadın eğitimine dair başlayan bu yeni uygulama ve düşünceler kadının Avrupa'daki gibi kendine uygun olabilecek sanayi ve iş alanlarına yönelmesi gerektiği düşüncelerine (Sevet-i Fünun, 11 Ağustos 1893) yol açarken Amerika'daki kadınların ekonomi sanayi ve diğer alanlardaki katkıları örnek verilerek kadının meslek sahibi olmasının ve üretmesinin aile ve cemiyet için önemli olduğu vurgusu başlamıştır (Mekteb, 27 Eylül 1895; 18 Ekim 1895). Böylece kadının iyi bir anne ve eş olması için eğitilmesi düşüncesi giderek kadının meslek eğitimi ve yüksek eğitim alması düşüncelerini doğurmuştur. Bunlardan biri olan Seniha Nezahet Hanım ele aldığı bir makalesinde bu görüşünü tepkiler alacağını belirterek savunmuştur. Bu fikir Fransızca bir dergide okuduğu bir yazıdan sonra gelişmiştir. Okulun programını da veren yazarın kadın Darülfünunundan anladığı şey erkeklerinkinin aynı programı olan bir okul değildir. Ev idaresi, iktisat, sağlık kurallarına dair basit bilgilerin konferanslar şeklinde verildiği bir okul olarak düşünmüştür (Aşiyân, 27 Teşrinisani 1324/10 Aralık 1908).

Avrupa'daki kadın hakkındaki tartışmalar Osmanlı aydınlarınca izlenmiş, bu konudaki eserler tercüme edilerek basında yayınlanmıştır. Bunlardan birisi Ruh-i Nisa başlığıyla kadınların erkeklerden olan farklılığı ve nasıl eğitileceği gibi tartışmalar yayınlanmıştır (İçtihat, 1 Eylül 1904). Bunun dışında Avrupalı eğitilmiş kadınların hayatları hakkında da bilgi verilmiştir. Fransa Hukema-yı Nisvanından Kulemans Ruvaye başlıklı bir makalede Kulemans isimli yükseköğrenim görmüş Fransız kadın âliminin başarıları, fikirleri, eserleri hakkında bilgi verilmiş, amacın bir kadında bulunan gayreti, çalışmayı, fazileti anlatmak ve çalışarak kadınların da erkekleri geçebileceklerini göstermek olduğunu açıkça yazmışlardır (Malumat, 25 Mart 1898).

Bu tür kadınların öyküleriyle Türk kadınlarının eğitilmesi amaçlanmıştır. Kadının eğitilmesi konusunda II. Meşrutiyet Döneminde yazılar devam etmiştir. Kadınlık İminde Şark ve Garb Kadınları başlıklı M. Nuri imzalı bir başka yazıda Fransa'da kadınlar ile ilgili konferanslar veren eğitilmiş kadınların faaliyetlerinden haber verilmiş ve toplumsal hayata, milli ahlaka ve İslamiyet'e uygun bu tür konferansların Osmanlı'da da verilmesi arzu edilmiştir (Kadın, 12 Nisan 1909). Aynı yazar bir başka günkü yazısında Kadınlar ve Akademi başlıklı yazısında Fransa'da kadınların yükseköğretim almak için verdiği mücadele, Fransız basınının görüşleri, kilisenin buna karşı çıkışı ve Feminist hareket hakkında bilgi vermiştir (Kadın, 16 Mayıs 1909). Darülmualimat'tan mezun Fatma Nezihe Hanım Tahsil-i Nisvan başlığıyla kadınların eğitimine dair görüşlerini yazmıştır. İslamiyet'in kadınların eğitimine verdiği önem ve ilk Müslüman kadınların ilim sahibi oldukları fakat zamanla bu durumun değiştiği, Avrupa'nın ilimde ilerlediği, Avrupa'nın ilim ve irfanı değil dine uymayan şeylerinin alındığı eleştirisini yapmıştır. Bununla birlikte Fatma Aliye Hanım gibi övünülecek kadınlar yetiştiğini de belirtmiştir (Beyanülhak, 29 Ağustos 1910).

Kadın haberleri başlığı altında Fransa'da Hilal-i Ahmer'in Fas'ta savaşılan askerlerinin yaralarını sarmak üzere hastabakıcılık yaptıklarına dair bir haber verilmiştir. Osmanlı kadınlarından da hastabakıcı yetiştirme işinin aciliyeti vurgulanmış, bunun tıpçılara ait olduğu ve Tıbbiye'den kadın hastalıklarını kaldıran isimlerin istibdadın enkazı altında kaldıkları savunulmuştur (Kadın, 9 Kasım 1908). II. Meşrutiyet Döneminde kadın eğitiminden beklentileri yüksek olan ancak yapılanları yetersiz gören Şükufe Nihal Hanım gibileri de ortaya çıkmıştır (Mehasin, 13 Eylül 1909).

19. yüzyılda kadının iyi bir eş ve anne olmasına yönelik eğitim verilmesi düşüncesi II. Meşrutiyet Döneminde artık kadınların dini ilimler dışındaki ilimleri alması doğru olur mu olmaz mı tartışmalarına yol açmıştır. Mesela Nezihe Muhlis imzasıyla Terbiye-i İnas Etrafında başlıklı bir makalede kadınların mühendis, avukat, kimyager, doktor olmalarını değil temin etmek, düşünmenin bile bir cinnet olacağı savunulmuştur (Sebilürreşat, 30 Kasım 1912). Kızlara Ne Okutalım başlıklı İsmail Safaihi imzalı bir yazıda kadınların öncelikle iyi bir eş ve anne olmaları için lazım olan bilgilerin okutulması istenmiş, bu bilgileri öğrenmeden hukuk, tıp, hendese gibi ilimlerin okutulması doğru bulunmamıştır. Bu ilimlerde eşinden daha üstün olsa bile asıl görevi olmadığı için ev işlerini kim görecekti diyerek karşı çıkmıştır (İslam Dünyası, 5 Mart 1914).

Kadın eğitimine dair 20. Yüzyıla gelindiğinde bir başka yaklaşım eğitimin bir gayesi, hedefi olması meselesi olarak ortaya çıkmıştır. Kızlarımızı Nasıl Terbiye Etmeliyiz başlıklı R. Mihri imzalı bir makalede vatanın terakkisi için sadece erkeklerin değil kadınların da çalışması gerektiği vurgulanmış, kızlarını görücülerinin karşısında övmek için okutan ana babalar eleştirilmiş ve kızların iffetli, şefkatli, ana olmak ve özellikle geleceğe hazırlanmak için okutulması gerektiği savunulmuştur (Musavver Malumat-ı Nafia, 30 Nisan 1914). Kadın eğitimine II. Meşrutiyet Döneminde büyük önem verilmekle birlikte kadının eğitilmesi tartışması hangi derecede olursa olsun onun anne ve eş olması bağlamından henüz uzaklaşmamıştır. Nitekim 1914 yılında

Darülfünun'da Kadın başlığıyla Darülfünun'da belli günlerde kadınlara ders verilmesi şükranla karşılanırken yine kadının iyi bir eş ve anne olması vurgulanmıştır (Kadınlar Dünyası, 7 Şubat 1914).

Tanzimat dönemi genel olarak hemen her alanda gelenek ile yeniliğin çatışmasını yansıtırken kadına bakışta da gelenekçi ile yenilikçinin çatışmasını görmek mümkündür. Kadın meselesinde yenilikçiler gelişmeyi kadının eğitilmesinde, özgürleştirilmesinde, kadın-erkek eşitliğinde görmüş, eserlerinde görücü usulü, çok eşlilik, cinsiyet ayrımını eleştirmiş, kadının özgürlüğünü savunmuşlardır. Gelenekçiler ise yapılan yeniliklerin kültürü tehdit ettiği bakış açısıyla kadının anne ve eş fonksiyonları üzerinde durmuş, mevcut durumun muhafaza edilmesi, maddi ve manevi değerlerin korunması için kadın erkek ilişkilerinin şeriata uygunluğunu savunmuşlardır. Gelenekçi ve yenilikçilerin birleştiği nokta ise öncelikle kadının iyi bir anne ve eş olması gerekliliğidir (Karaca, 2010; Demirdağ, 2014). Bu bağlamda gelenekçi ve yenilikçilerin kadın eğitiminden beklentileri aynıdır. Devletin kötüye gidişini engellemek için toplum hayatında kadının iyi bir anne ve eş olarak eğitilmesi önemlidir.

Tanzimat Döneminden Birinci Dünya Savaşının Sonuna Kadar Karma Eğitimi İlgilendiren Bazı Düzenleme, Uygulama ve Fikirler

Osmanlı Devleti Tanzimat Döneminde kız çocuklarının da eğitimine önem vermeye başladığında bazı sorunlar ortaya çıkmış ve devlet birtakım düzenlemeler yapmıştır. 6-10 yaşındaki çocukların devam ettiği sıbyan mektebi hakkında 1847 yılında bir talimatname çıkarılmıştır. 6 yaşındaki çocukların sıbyana gitmesinin zorunlu tutulduğu Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hâceleri Efendilerine İta Olunacak Talimat'ta kız ve erkek çocukları bir yerde karışık olarak oturtulmasının istenen terbiyeye aykırı olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle ayrı sınıflarda birbirleriyle aşırı sohbet etmemeleri ve karışmalarını istenmiştir. Hâlbuki geleneksel öteden beri kız ve erkek çocuklarının sıbyanda karışık oturtulmalarında ve okutulmalarında bir sakınca görülmemiştir (Akyüz, 1994). Bu talimatname ile çocukların birbirleriyle fazla konuşmaları ve kaynaşmaları yasaklanmak istenmiştir. Sonraki yıllarda devlet sıbyan mekteplerinde kız ve erkek çocukların birlikte okutulmamaları yönünde uyarılarda bulunmuştur (Erdem, 2007: 101). 1868 yılında çıkarılan Sıbyan Mekteplerinin Islahatına Dair Nizamname Layihası'nda ilk kez kız çocukları için sıbyan mektebi açılması dile getirilmişse de uygulanamamıştır. Ancak 1869 tarihli Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile uygulamaya geçilecektir.

Bazı çalışmalarda Osman Ergin'e atıf yapılarak 1850 yılında Kemal Efendi'nin açılmasına önderlik ettiği, orta öğrenim seviyesinde açılan Bezmi Alem Valide Sultan'ın eseri olan Darülmaarif'te karma eğitim uygulaması yapıldığı ancak dönemin muhalefeti ve Kemal Efendi'nin Avrupa'ya kaçmak nedeniyle engellendiği bilgisi yer almışsa da söz konusu çalışmada karma eğitim yapıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır (Nurdoğan, 1999: 254). Bu yanlış bilgi başka çalışmalara da geçmiştir (Kamer, 2013: 26). 1850 gibi erken bir dönemde dönemin düşünürlerinin bu konuda herhangi bir görüşüne rastlanmadığı sırada orta öğrenimde karma eğitim uygulaması pek de mümkün değildir. Yine bir başka çalışmada geçen 1906 yılında rüşdiye düzeyinde karma eğitim verildiğine dair bilginin kaynağına ulaşılmış fakat söz konusu kaynakta böyle bir bilgiye rastlanmamıştır (Kurnaz, 1991: 14-16). Zaten önce bu konuda bazı fikirlerin, haberlerin önce ortaya atılması gerekir ki bu konuda Avrupa gelişmeleri şeklinde karma eğitime dair haberlere şimdilik 1898 yılında rastlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde karma eğitime dair yazıp çizmeler başlangıçta Avrupa gelişmelerinin verilmesi şeklinde olmuştur. Avrupa'daki uygulama ve tartışmalar takip edilmiş, bu konudaki görüşler basında yer almıştır. Norveç Kadınları ve Mekâtib-i

Muhtelite başlıklı bir yazıda Norveç Kadınları başlıklı bir makalenin Avrupa'da yarattığı tartışmalardan bahsedilmiştir. Bu makaleye göre öteden beri tartışılmakta olan karma eğitim meselesinde bir fikir birliğine varılamamıştır. Karma eğitim konusunda Norveç'in en ileri gittiği, Norveç kadınlarının eskisi gibi çalgı çalmak, şarkı söylemek, dans etmekten tat alamadıkları, bir erkek gibi okumak, erkek gibi düşünmek, erkek gibi derin inceleme yapmak istedikleri meleke-i zekâ bakımından erkeklerle eşitlik iddia ettikleri anlatılmıştır. Bu derece serbestliğin mahzurları tartışılmış ve Norveç'te karma eğitim sayesinde erkek çocukların daha medeni davrandıkları, nazik arkadaşlarını rahatsız etmemek için daha itidalli konuştukları görülmüştür. Bunun sebebinin Norveçlilerin kalplerinin saflığında olduğuna dair Norveç kadın erkek ilişkilerine örnekler vererek izah edilmeye çalışılmıştır. Norveç'te karma eğitime ahlaki bozulma olabileceği gerekçesiyle karşı çıkanlara, asıl endişenin okulu bitirdikten sonra kız ve erkeklerin birbirlerinden kaçmaları ve uzaklaşmaları tehlikesi olduğu cevabı verilmiştir. Böyle bir tehlikeyi kız ve erkeklerin birbirlerine eğilim göstermeleri tehlikesinden daha zararlı bulmuşlardır. Kızların zekâsının daha ince ve merhametli olduğu, bu zekânın fazla ileri gidemeyeceği, ancak kızlarda bilmek ve anlamak merakının daha erken geliştiği, bu nedenle ilköğretim ve orta öğretimde kızların erkeklere göre daha başarılı oldukları ve daha önce erkeklere mahsus birçok sanayi ve mesleğe kadınların da kabul edildiği izah edilmiştir. Yakın bir zamanda birçok alanda kadınların erkeklere rakip olacağı, asıl tehlikenin rekabet duygusu sebebiyle erkeklerin kadınlara karşı saygıyı kaybetmeleri olduğu savunulmuştur. Kız ve erkekler arasındaki eğilime engel olmak yerine aralarındaki eğilimi, şefkati geliştirmek ve yaymak gerektiğinin altı çizilmiştir (Servet-i Fünun, 28 Ekim 1898).

Yunus Nadi imzasıyla Terbiye-i Müştereke başlıklı bir yazıda Fransa'daki karma eğitim tartışmaları verilirken meseleye bizde böyle bir şeyin tatbikine imkân olmadığı "havadis-i medeniye kabilinden" olarak verildiği belirtmiştir. Fransa'da Marsel Prevo, Figaro gazetesinde bir makalesinde yazdığına göre hukuk-ı nisvan kongresinde eğitimin her derecesinde karma eğitim kabul edilmiştir. Makalenin devamında karma eğitimin Fransa'da nüfusu beş binden az olan yerlerde bir mali mecburiyet olarak uygulandığı, ancak bunun bütün okullarda ve her yerde uygulanmasının mümkün olup olmadığı sorgulanmıştır. Karma eğitime itiraz edenlerin bile ancak gençliğin başlarından itibaren karma eğitime karşı çıktıkları ifade edilmiştir. Yedi yaşındaki kızların aynı yaştaki erkeklerden daha akıllı olduklarını, karma eğitimde erkeklerin kızlar karşısında zorlanacakları ergenlik döneminde ise erkeklerin kızlardan daha akıllı oldukları bu kez de kızların erkekler karşısında zorlanacakları tartışması yapılmıştır. Bu tür eğitimin çocuk ve gençlerde kıskançlığa, zihine ve bedene zarar verip vermeyeceği sorgulanmıştır. Yazar, böyle kıskanacak kendi sağlığına zarar verecek çocuk ve gençlerin çok nadir olduğunu savunmuş, ayrıca kıskanmak için aralarında kız çocukları bulundurulmasına gerek yoktur diyerek ayrı eğitime karşı çıkmıştır. Karma eğitime ahlaki bakımdan karşı çıkışlara ise karma okullarda ahlaksızlığa rastlanmadığını ifade eden resmi istatistikler ve raporlarla cevap vermiştir. Ayrıca Fransa'daki yatılı eğitimi karma eğitim önünde bir engel olarak gören, karma eğitim taraftarlarının bu fikirlerine de yer verilmiştir (Malumat, 27 Eylül 1900).

Yunus Nadi daha sonra Fransa'daki tartışmaları aktarmaya devam etmiştir. Terbiye-i Müştereke yahut Mekteb-i Muhtelit başlıklı makalesinde karma eğitim verilmesi durumunda cinsler arasındaki rekabetin fikir ve vücut üzerinde olumsuz etkiler yapabileceği iddiası ciddi bulunmamış, 6-7 yaşından itibaren bir arada eğilecek kız ve erkek çocuklar arasında böyle bir sıkıntı olmayacağı savunulmuştur. Yazar bunun önce köylerde uygulanmasını önermiş, giderek tüm ülkede ve bütün eğitim sistemine uygulanmasını savunmuştur. Fransa'da karma eğitim karşıtlarının itiraz ettikleri bir nokta da kızların kadınsı, erkeklerin ise erkeksi özelliklerini kaybedeceği ya da iki

cinsin birbirlerine aşırı düşkünlük göstermesi endişesidir. Yazar iki görüşe de karşı çıkmış, kadınların ve erkeklerin müşterek hayatta kızların naz ve cilvelerini, erkeklerin ise taarruzlarını yavaş yavaş kaybedeceklerini, kızların daha az dalkavuk, erkeklerin daha az fena tavırlı ve fikirli olacaklarını savunmuştur. Muhtemelen kadınısı tavırların bir kısmının kaybolacağını, ancak kadının erkek karşısında daha kadın erkeğin kadın karşısında daha erkek olacağını savunarak karşı çıkmıştır. Karma eğitimde asıl buna karşı çıkıldığını söyleyen yazar Fransa'da karma okullarda müdürlük yapan kişilerin açıklama ve raporlarından ve Amerika ve Hollanda gibi ülkelerdeki karma eğitimden örnekler vererek ahlaki bakımdan herhangi bir sıkıntı olmadığını savunmuştur. Bu temeldeki tartışmaları tercüme eden Yunus Nadi yine bu makaleyi havadis-i medeniye kabilinden nakl etmiş olduğunu belirtmiştir (Malumat, 22 Kasım 1900). Karma eğitime dair görüşler anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'da ancak II Meşrutiyet döneminde belirginleşmeye başlamıştır. Zaten gazete haberlerinden de görüldüğü üzere Avrupa'da da bu konuda yapılan tartışmalar henüz yenidir.

Avrupa'daki gelişmeleri verme alışkanlığı II Meşrutiyet Döneminde devam etmiştir. Dönemin önemli isimlerinden Satı Bey, Mektepler ve Ahval-i İctimaiye başlıklı bir makalesinde Avrupa ülkelerinin sosyal yapıları ve eğitim sistemleri hakkında bilgi vermiş ve bu ülkelerden İsviçre'de bir kısım kantonlarda karma, bir kısım kantonlarda ise ayrı eğitim verildiğini anlatmıştır. Karma eğitim farklı kantonlarda bazen ilköğretim seviyesinde bazen ise yükseköğretim seviyesinde verilmiştir. Bazı okullarda ise hem karma hem de ayrı sınıflar gördüğünü ifade etmiştir (Tedrisat Mecmuası, 15 Temmuz 1910).

Karma eğitim konusunda Avrupa gelişmeleri takip edilmekle birlikte II. Meşrutiyet Döneminde de eskiden olduğu gibi ilköğretim dışında karma eğitim uygulaması söz konusu olmamıştır. 1913 yılında çıkarılan Mekatib-i İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 77. maddesine göre karma eğitim verilen ibtidaiyelerde kız çocuklar için mecburi tahsil süresi vilayet tedrisat-ı ibtidaiye meclisi tarafından belirlenecektir. Bu gibi okullarda kız çocukları on iki yaşına geldiği senenin imtihanlarını müteakib ve söz konusu sene son sınıfta bulunan sınıf geçemeyen kızlar nihayet on üç yaşına ulaştıkları senenin imtihanını müteakib karma eğitim görmelerinin uygun olmadığına nezaretçe karar verilmiştir (Tedrisat Mecmuası, 28 Haziran 1914). Görüldüğü üzere devlet kız çocuklarının karma olarak okuyabilecekleri yaş sınırını on üç olarak belirlemiştir.

Avrupa gelişmeleri olarak verilen karma eğitim hakkındaki haberler ve makaleler II. Meşrutiyet Döneminde şekil değiştirmeye başlamıştır. Artık karma eğitim taraftarları ortaya çıkmış ve görüşlerini savunmuşlardır. Bint-ül-Halim Seyhan imzalı Çare-i Terakki Muhtelit Mektepler Sinematograf balıklı bir makalede Avrupa'daki eğitim ve teknik gelişmeler söz konusu edilmiş, adeta bir feryat ile milletin uyanması, gelişmesi istenirken, karma eğitimin ilköğretimden başka bütün eğitim derecelerinde uygulanması savunulmuştur. Karma eğitimde kız ve erkekler arasında ortaya çıkacak rekabetten ülkenin gelişeceği savunulmuştur (Kadınlar Dünyası, 31 Ocak 1914). Bu dönemin önemli kadınlarından Halide Edip karma eğitimin öğrencilerin çalışma şevkini arttırdığını, kız ve erkek arasında medeni bir ilişki tarzını yerleştirerek medenileşme yolunu açtığını savunmuştur (Erdem, 2007: 49). Basında Avrupa'da bazı okullarda hiçbir ahlaki bozulma olmadan karma eğitim verildiğine dair haberler de yer almıştır (Türk Yurdu, 21 Mayıs 1915).

Birinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerin çoğunluğunun cephede olması sebebiyle erkeklerin yaptığı bir takım işleri kadınların da yapması gerekmiştir. Kadını iktisadi hayata ve üretime katmak bu konuda aynı zamanda eğitmek için Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kurulmuştur. Müslüman kadınlara iş bulmak, namuslu bir şekilde temini maişete alıştırmak, himaye etmek, çalışma fikri ve iktisadın kadınlar

arasında yayılmasını sağlamak üzere kurulduğunu açıklamıştır. Bu amaçla İstanbul üç bölgeye taksim edilmiş, her bir bölgede bir veya iki darüssınaa kurulması ve her darüssınaaya kadın müdür ve öğretmenlerin sınavla seçilip atanması cemiyetin amaçları arasına alınmıştır. Darüssınaalar dantel, beyaz iş, elbise, makine ile çorap örme, asker çamaşırları, kostüm, tayyör gibi dairelere ayrılacak ve buralarda üretilen ürünler satılarak kadınların iktisadi hayata katılmaları sağlanacaktır (İktisadiyat Mecmuası, 10 Ağustos 1916). Hatta savaş koşulları sebebiyle gazetede yer alan bir habere göre kızların Tıp Fakültesine gitmelerine dair sıhhiye meclis-i umumiyesi bir karar almıştır. Şükranla karşılanan bu kararın nasıl uygulanacağına yani karma olup olmayacağına dair herhangi bir açıklama yoktur (Muallim, 28 Temmuz 1916). Kadınların meslek eğitiminde savaş koşullarında ister istemez biraz daha yol alınmıştır.

Savaş koşullarında erkeklerin cephede olması ekonomik hayatı sıkıntıya soktuğu için kadınların iktisadi hayata katılması gittikçe daha çok istenir hale gelmiştir. Nitekim Necmeddin Sadak Genç Kızların Terbiyesi başlıklı bir yazısında kadının toplumsal hayattaki rolüne göre eğitim verilmesi noktasından yaklaşırken kadının sadece eş ve anne olmak üzere eğitilmesi durumunda evlenmeyen kadınların veya evli ama ekonomik sıkıntı çeken evli kadınların ne iş yapacağını nasıl geçineceğini sorgulamıştır. Kadının toplumsal durumunu göz önüne almadan verilen eğitimin buhranlara, intiharlara, çevre ile mücadeleye sebep olacağını açıkladıktan sonra ilköğretimde karma eğitimin uygun olacağını savunmuştur (Yeni Mecmua, 12 Temmuz 1917). Bununla birlikte eğitimle kadının toplumsal hayattaki rolünün değişeceğinin farkında olan Necmettin Sadak'ın, belki bu değişimin biraz daha yavaş olmasından taraf olduğu söylenebilir (Erdem, 2007: 54). Yine Vedat Nedim Medeni Terbiyeye Doğru Mekteplerde Cinslerin Birleştirilmesi başlıklı yazısında iki cinsin birbirlerini tanımaları anlamları için karma eğitimi savunmuş ve kadın ve erkekten atış ve barut olarak değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Tam tersine toplumda birbirini tamamlayan iki önemli unsur olarak görmüştür (Muallim 15 Ağustos 1334/15 Ağustos 1918). Ahmet Emin Darülfünun ve Kadınlar başlıklı makalesinde savaş dolayısıyla azalan erkek nüfusu sebebiyle Tıp Fakültesine öğrenci kaydı yapılamamasını ele almış ve fakültenin kapılarının kadınlara açılmasını savunmuştur. Bunun dışında erkek doktorlara muayene olmak istemeyen kadınlar olduğuna da dikkat çekerek kızların da doktorluk mesleğine girmelerini istemiştir. Yukarıda bahsedilen kızların Tıp Fakültesine gitmesine dair alınan karara dikkat çeken yazar halkın bu tür yeniliklere alışmadığı için tereddüt ettiğini ve kadınların doktor olarak yetiştirilmesi meselesinin Avrupa'da dahi beş on senelik bir mesele olduğunu vurgulamıştır. Bu ifadelerden kızların Tıp Fakültesine gitmesine izin verilmesine rağmen henüz kız öğrenci olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan yazar bu eğitimin karma olmasını, Darülfünun'un bütün şubelerinin kızlara açılmasını, ayrı ayrı binalarda kız ve erkeklere verilen derslerin çok maliyetli olduğunu savunmuştur (Vakit, 6 Eylül 1918).

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Anadolu'nun büyük bir kısmının işgal altında olduğu dönemde karma eğitim konusu basında yer almaya devam etmiştir. Kadınların tahsil görmesi için açılan İnas Darülfünun'unda kızlara okutulan derslerin erkeklere okutulandan daha aşağı seviyede olduğu, hükümetin iki ayrı Darülfünun'a ayrı ayrı muallim bulmakta ekonomik açıdan sıkıntı çektiği, bunun için iki Darülfünun'un ders programları ve muallimlerinin birleştirileceği, kız ve erkeklerin ayrı derslerde ve saatlerde aynı binada ders göreceklere haberi yer almıştır (Sabah, 24 Mart 1919). Darülfünun müdürü ayrı saatlerde aynı binada ders gören kız ve erkek öğrenciler koridorlarda karşılaşmasınlar diye öğleye kadar erkeklere öğleden sonra kadınlara eğitim vermek üzere bir karar almıştır. Bu karar Büyük Mecmua'da erken gelen kızlar kapı önünde bekleyecekler bunun yerine erken gelen kızlar için bir harem dairesi oluşturulması savunularak eleştirilmiştir. Aynı sayıda Sabiha Zekeriya Kız

Darülfünun'u Meselesi başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Kadın ve erkeğin bir arada ders görmesi meselesini Darülfünun'un asrileştirilmesi, hayatın artık değiştiği, kadın ve erkeğin birbirinden ayrılamayacağını birlikte çalışacakları, son savaşta bunun görüldüğü noktalarından ele almıştır. Daha sonra aynı dersi iki defa anlatmayı hem ekonomik bakımdan hem de muallimin psikolojisi açısından uygun bulmamıştır. Medeni bir millet olmak için karma eğitimi zorunlu ve kaçınılmaz bulmuştur (Büyük Mecmua, 31 Mart 1919). Sonraki sayısında Büyük Mecmuada Sabiha Zekeriya imzasıyla Darülfünun'da karma eğitim meselesi bir anket yoluyla ele alınmıştır. Kadın ve erkek düşünürlere konu ile ilgili görüşleri sorulmuştur. Anketi veren gazete karma eğitimden yana olduğunu ortaya koymuştur. Bu ankete Halide Edip Hanım cevap vermiş ve karma eğitimden yana olduğunu ortaya koyarken Darülfünun'a kadar yükselen kadının vakar ve vicdana sahip olduğunu, mağazalarda kadın erkek beraber satıcılık yaptığını, Darülfünun'da da yan yana oturma hakkı olduğunu savunmuştur. Ankete cevap veren bir başka hanım Müfide Feride Hanım meselenin abartıldığını ifade ettikten sonra meselenin giyim ve toplumsal seviye meselesi olduğunu, Darülfünun'a zengin ve fakir ailelerin çocuklarının gittiğini, ancak fakir olanların meslek edinmek istediklerini, bunların iktisadi hayata atılacaklarını izah etmiştir. Ardından bunun kadının erkeklerle eşit haklarla sosyal hayata girmesi anlamına geldiğini ifade ederek kız ve erkeklerin Darülfünun'da ayrılmasına karşı çıkmıştır. Feyziye Mektebi Müdüresi Nakiye Hanım ise batı medeniyet ve irfanına girmek ile kadının toplumsal hayata girmesi noktasından kadınların eğitiminin önemi üzerinde dururken karma eğitime dair doğrudan söz söylememeyi tercih etmiştir. Bu konudaki ihtisas sahiplerinin görüşlerinin alınmasını vurgulamıştır. Köprülüzade Mehmet Fuat Bey kadınların Darülfünun hayatına girmelerine dair birçok çirkin dedikodular yapıldığını, bu dedikoduları sahiplerine iade ettiğini, yirminci asırda orta asır zihniyeti taşıdıklarını ifade ederken doğrudan karma eğitime dair bir söz söylememişse de karma eğitime taraftar olduğu sonucu çıkarılabilir. Abdullah Cevdet Bey aynı çatı altında ibadet yapmak İslam'a aykırı değilse aynı çatı altında talim yapmak neden İslam'a aykırı olsun sözleriyle karma eğitime taraftar olduğunu ayet ve hadislerle örnekler vererek ortaya koymuştur. Yine Doktor Rıza Tevfik Bey'in dünyada hiçbir kuvvetin kadını erkeği hayatta birbirinden ayıramayacağını, bunun son zamanlarda memlekette şiddetli bir cereyan haline geldiğini ve engellenemeyeceğini, yakında memlekette kadın erkek aynı dershanede ders göreceğini iddia etmiştir. Devamında asri olan bu düşünceye karşı çıkmayı ham zihniyet olarak gören Doktor, Darülfünun müdürünün istediği emri vereceğini, kendisinin bir ilan ile konferanslar şeklinde derslerini başka bir mahalde karma olarak vermeye devam edeceğini söylemiştir. Ders esnasında kadın ve erkeklerin gözlerini kendisine dikip dikkatle ders dinlediklerini izah ederek, kadın ve erkeklerin terbiye ve vakarlarından şüphe edilmesini yanlış bulmuştur. Ayrıca Kazım Nami Bey'e göre kadını erkeğe, erkeği kadına düşkün eden şey kadın ve erkeğin birbirlerini sadece cismani olarak bilmeleridir. Eğer birbirlerinin ruhlarıyla tanışmış olsalardı daha ahlaki olunurdu diyen Kazım Nami Bey Prag'da karma eğitim veren bir okul örneğiyle karma eğitimi savunmuştur. Rauf Ahmet Bey ise karma eğitime karşı çıkarken kız ve erkekler için Japonya'da ayrı Darülfünunlar açılması örneğini vermiştir. Bununla birlikte bu cereyanı İslamiyet'e aykırı görenleri din ve kanunu-i esasi hükümlerine riayetsizlikle itham etmenin yanlış olduğunu savunmuştur. Darülfünun Edebiyat Fakültesi talebeleri kadınların da erkekler gibi herhangi bir mesleğe girebileceklerini, eşit olduğunu, İslam'da da kadın ve erkek arasında eşitlik olduğunu ifade ederek karma eğitimi savunmuşlardır. Mecmua bu konuda ikdam gazetesinin karma eğitimi savunan görüşlerini de aktarmıştır (Büyük Mecmua, 24 Nisan 1335/24 Nisan 1919).

Basında karma eğitimi savunan görüşler yanında Darülfünun binasında ayrı saatlerde ayrı sınıflarda ders verilme kararına rağmen bu karar bazı gazetelerde kız ve erkeklerin karma olarak ders göreceği şeklinde yer almış olmalı ki nezaret bu tür

haberleri tekzip eden bir tebliğ yayınlanmıştır. Ancak aynı binada ayrı saatlerde ders vermek hem hocaların aynı dersi iki defa anlatması, hem laboratuvarlarda uzun süren araştırmaların ikili öğretime uygun olmaması, hem de Tıp Fakültesinde ikili öğretimin zorlukları nedeniyle resmen 1921 yılında Darülfünun'da karma eğitime geçilmiştir (Kamer, 2013: 93-117).

Cumhuriyet Döneminde Muhtelit/Karma Eğitim Meselesi

II. Meşrutiyet Döneminden itibaren başlayan karma eğitim taraftarı görüşler savaş koşulları ve mütareke yıllarında yoğunlaşmıştır. Bir yandan da siyasi ve askeri gelişmeler sebebiyle Milli Mücadele örgütlenmeye başlamış ve 23 Nisan 1920'de TBMM açılmıştır. Milli Mücadele yıllarında ülke işgal altında olmakla birlikte eğitime dair tartışma ve düşünceler kesintiye uğramamış, TBMM'inde çok hararetli tartışmalar yapılmıştır. Bu dönemde öncelikli mesele ülkenin işgali ve mevcut okulların iyi idare edilmesi olduğu için mecliste doğrudan kadın eğitime ve karma eğitime dair tartışmalara rastlanmaz (Yanardağ, 2018). Ancak maarif kongresinde kadın ve erkeklerin aynı salonda oturmalarına dair eleştirilerden karma eğitim taraftarlarının fazla olmadığı yorumu yapılabilir (TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 1, Cilt 1, İctimaa 104, 3 Kasım 1921, 36; TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 1, Cilt 1, İctimaa 109, 12 Kasım 1921, s. 186, 187, 191). Bununla birlikte İstanbul Darülfünun'unda yukarıda anlatıldığı üzere karma eğitime geçilmiştir. Milli Mücadele'den sonra saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı gibi siyasi devrimlerden sonra eğitime dair önemli bir devrim kanunu kabul edilmiştir. 3 Mart 1924 günü Halifeliğin kaldırıldığı gün kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanmış ve Osmanlı'dan beri tartışılan eğitim-öğretimde birlik ilkesine geçilmiştir (Yanardağ, 2016).

Terbiye Musahabesi Kızlarımızı Nasıl Yetiştirelim başlıklı bir yazıda da görüldüğü üzere bu dönemde henüz kızların eğitiminde iyi bir anne ve eş olmak için eğitilmesi düşüncesi tamamen ortadan kalkmamıştır (Süs, 2 Şubat 1924). Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edilmesinden sonra eğitime dair tartışmalar yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda karma eğitim meselesi de canlanmıştır. İştirak Modası Ali Kemal'in Tesiskerdesi Olan Müşterek Tahsil Meselesi başlıklı yazarı belli olmayan uzun bir yazıda Darülfünun'da başlayan karma eğitimin giderek kadın ve erkeğin hayatın her alanında karma yaşamaya başlamasına dönüştüğü için oldukça sert bir şekilde dinsel ve ahlaki açıdan uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Sokakta, tiyatrodan, tramvayda ve daha birçok yerde kadın ve erkeklerin karışık bulunmaları kadın özgürlüğünü (feminizm) savunmanın olumsuz sonuçları olarak görülmüş, Darülfünun'da olduğu gibi orta öğretimde de karma eğitime geçilmesine karşı çıkmıştır (Sebilürreşat, 3 Temmuz 1924). Darülfünun Ruhیات Müderrisi Mustafa Şekib Bey Muhasebe Müşterek Tahsil Cinsiyet Meseleleri başlıklı makalesinde Avrupa ülkelerindeki karma eğitim örneklerini ve uzmanların fayda olduğuna dair görüşlerini anlatmıştır. Yazar kadın ve erkek arasında yetenek ve tabiat farkları olduğu gerekçesiyle karşı çıkanlara nasıl ki bütün dinler için ayrı ilimler yoksa kadın ve erkek içinde ayrı ilimler olmadığı cevabını vermiştir. Kadın ve erkek için ayrı kimya, lisan ya da başka bilimler olmadığını izah eden yazar her iki cinsin ayırt edilmeden en iyi şekilde okutulmasını istemiştir. Karma eğitimin yatılı okullarda olmayacağını örf ve adetlere uymayacağını belirttiikten sonra dikiş, ev idaresi gibi kızlara ait olduğu düşünülen derslerin de iki cinse ortak verilmesini, her iki cins için mecburi ve umumi dersler belirlendikten sonra gerisini fertlerin ilgisine, irade, zevk ve yeteneklerine bırakılmasını, eğitimin bütün kademelerinde karma eğitime geçilmesini savunmuştur (Milli Mecmua, 24 Temmuz 1924). Abdullah Cevdet Müşterek Terbiye, Terbiye, Tevhid-i Tedrisat Başlıklı yazısında Vasıf Bey'in karma eğitime dair tasavvurlarını olumlu karşılamış ve karma eğitime ahlaki bozulma olacak gerekçesiyle karşı çıkanlara cevap vermiştir. İkdam'da karma eğitimin uygulandığı bazı yerlerde senede bir tane hamile

kız çıktığı için karma eğitime karşı çıkılan baş makaleye değinen Abdullah Cevdet sadece erkeklerin olduğu mekteplerde de livata gibi ahlaki bozulma örneğini vererek bu tür örneklerin nadir olduğunu savunmuştur. Makalenin devamında özetle kız ve erkeklerin birlikte eğitilmesinin erkeklerin kızlar yanında daha davranışlarına daha dikkat edeceği için faydalı olacağını savunmuştur (İçtihat, 1 Ağustos 1924). Abdullah Cevdet'in bu görüşlerine Doktor Fahrettin Kerim İçtihat'ta yayınlanan mektubunda karşı çıkmıştır. Görüşlerini uzun uzun açıklayan Fahrettin Bey Darülfünun'da ve ilköğretimde karma eğitime karşı çıkmazken orta öğrenimde buluş döneminin heyecanlarını gerekçe göstererek psikolojik açıdan karşı çıkmıştır (İçtihat, 1 Eylül 1924). Yine Muhtelit Tedrisata Karşı Fransız Tedbirleri başlığıyla Fransa'da karma eğitim kanununa rağmen halkın çocuklarını karma okullara göndermediğine dair kısa bir haber karma eğitime karşı çıkanların görüşlerini yansıtmaktadır (Sebilürreşat, 16 Ekim 1924).

Türkiye Muallimler Birliği'nde Karma Eğitim Meselesi Tartışmaları

Yukarıda anlatıldığı üzere Cumhuriyetin başlangıcında ilköğretim ve yükseköğretimde karma eğitim yapılmasına pek itiraz edilmezken ortaöğretimde ise karşı çıkmıştır. Bu tartışmalara Milli Mücadele yıllarında kurulmaya çalışılan ancak ilk kongresini 1924 yılında yapan Türkiye Muallimler Birliği de katılmıştır. 1924 kongresinde bu konuda tartışma yapıldığına dair bir kayda şimdilik rastlanmazken 1925 yılında kongre zabıtlarında orta öğretimde karma eğitim hakkında şöyle bir teklif sunulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umumi Kongresi Zabıtları, 1925: 103);

Riyâset-i Celîleye

Lise veya orta mektebi bulunup ta kız lisesi veya orta mektebi bulunmayan vilâyetlerde kız ilk mekteplerini ikmâl edenlerin erkek orta mekteplerinde muhteliten tahsil ettirilmesi hususunun Vekâlet-i Celîleden temennî edilmesi müsterhamdır. Kütahya Geylan, Kütahya Mehmet Şükrü.

Teklif kongrenin 5 Mayıs günkü toplantısının ikinci celsesinde okunmuştur. Başkan bu konuda Maârif Vekâleti'nde hazırlıklar olduğunu, ehliyet sahibi bilim adamlarının ortaya koyduğu fikirlerin Vekâlette mevcut olduğunu, fakat fikirlerin belli bir noktada toplanmadığını söylemiştir. Bununla birlikte meselenin medeni ülkelerde hala kabul edilip uygulanmadığını, hatta Fransa'da yasak ve meselenin dünya çapında olduğunu, burada bu meseleyi tartışarak bir sonuç alınamayacağını, dünya terbiyesi bakımından incelenmesi gerektiğini, fizyoloji, fizik, ahlak, toplumsal bakımdan uygun mudur, içinden çıkmak mümkün değildir şeklinde konuşmuştur. Bu konuda daha önce araştırma yapılmasının zaten kabul edildiğini, Birliklerin bir senelik incelemeler, hazırlıklar yapmasını ve gelecek seneki kongrede tartışılmasını teklif etmiş ve kabul edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umumi Kongresi Zabıtları, 1925: 97-98).

1926 yılı kongresinde daha geniş bir şekilde ele alınmış ve tartışılmıştır. Eğridir'den Hayreddin İlhami Bey meseleye öncelikle iktisat bakımından yaklaşmış, her yerde orta mektep açılmayacağı için kızların okula gidemeyip bir meslek edinemediğini ve ülkenin ekonomik hayatta kızların yardımından mahrum kaldığını, bu nedenle orta mekteplere kızların da erkeklerle karma olarak devamını teklif etmiştir. Konuşmasının devamında 17 yıllık memurluk tecrübesinde ebeveynlerin kızlarının mekteplere alınması için birçok müracaatlar yaptığını fakat ret cevabı verdiğini, kızların cahil bırakıldığını, bazı arkadaşların karma eğitim meselesinin Avrupa ve Amerika'da inceleme aşamasında bulunduğunu bu nedenle onlar tecrübe etsinler biz onlara bakar ona göre hareket ederiz dediklerini söyledikten sonra dikkat çekici olan şu sözleri söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 81)

“her şeyi biz onlardan alacağımıza, zaten bizim hayatımızda müşterek tahsil vardır. Hatta bunu 93 senesinde maarif komisyonunda a’zâ bulunmuş bir ihtiyar lisânından işittim. Diyor ki 93’te maarif komisyonu teşkil edildi. Ben o vakit o komisyona a’zâ oldum. O zaman 16, 17, 18 yaşındaki kız çocukları ile erkek çocukları bir arada okuyorlardı, diyor. Biz maarif meclisinde düşündük, dedik ki bu kız mektepleri ile erkek mekteplerini ayıralım, dedik ve ayırmaya başladık. Halk bize dediler ki bizim çocuklarımızı neye ayırıyorsunuz bunlar orada görüşüyorlar, tanışıyorlar. Ve bunu din de sağdır. Binâen aleyh arkadaşlar hayatımızda mevcûd olan bu hakikati bu gün tatbik edecek olursak, orta mekteplerde hiçbir mahzur görmüyorum.”

Bu sözlerden Osmanlı’da bazı yerlerde ergenlik döneminde karma eğitim verildiği anlaşılabilir. Bu konuda kesin kayıtlara şimdilik ulaşamamıştır. İlhami Bey zaten mevcut olduğunu söylediği karma eğitimin kabul edilmesini istemiştir. Başkan eğitimci Mehmet Emin Bey ile Ali Haydar Bey’in görüşlerini soraldıktan sonra Niğde’den Mehmet Emin Bey’e söz vermiştir. Mehmet Emin Bey meselenin iktisat bakımından ele alındığını kendisinin de bu görüşe katıldığını ancak karma eğitimin mevcut mektep binalarına ve müesseselerine göre uygulanması meselesi olduğuna dikkat çekmiştir. Öncelikle orta tahsilde mutlaka olmalı mı olmamalı mı sorusunu sormuştur ve bunun henüz hal edilmediğini, Batı memleketlerinin hepsinin karma eğitime gitmediğini, bazı mekteplerde tecrübe ettiklerini söyledikten sonra bir anda karma eğitime geçmenin iyi netice vermeyeceği kanaatini açıklamıştır. Ayrıca sadece erkekler için açılmış okulların bile eğitim için gerekli araçlardan ve eğitim kadrosundan yoksunluğunu, karma eğitimin gerektirdiği bazı tedbirler bakımından mekteplerin hazır olmadığını ilave etmiştir. Mehmet Emin Bey karma eğitime ilköğretimden başlamak üzere birkaç mektepte tecrübe edilmesinin mümkün olduğunu, buralarda karma eğitim için gerekli şartlara sahip binaların bulunduğunu söylemiştir. Mehmet Emin Bey’in bu konuşmasında açıkça söylemeye de binalardaki tuvalet gibi ihtiyaçlara dikkat çektiği sanılmaktadır. Dikkat çektiği bir başka şey kız ve erkeklerin aynı tarzda eğitim görmeye bünyelerinin müsait olup olmadığı ve müsait ise bunu yapabilecek yeterlilikte öğretmenler bulunmadığı takdirde ne gibi sorunlar çıkabileceği meseleleridir. Bu nedenle önce birkaç mektepte uygulanarak denenmesini teklif etmiştir. Daha sonra Ünye’den Ali Haydar Bey söz almış ve Avrupa’ya gittiği zaman Prag’da karma eğitim veren müesseselerde gördüğü deneyimlerini paylaşmıştır. Mektep müdürünün bu usulde hiçbir mahzur görmediğini, teneffüslerde kızların kızlarla erkeklerin erkeklerle gezdiğini senelerden beri bunu uyguladıkları halde kız ve erkeklerin kaynaşmadığını söylediğini aktarmıştır. Yine Bulgaristan’da Darülmuallimlerin karma olduğunu, ancak Darülmuallimlerin yatılı olmadığını da eklemiştir. Jimnasların ise bir kısmının karma olduğunu, Finlandiya, Baltık, İsveç, Norveç, Hollanda, Amerika’da koedikasyon denilen karma eğitimin genişçe uygulandığını hatta Prag kongresinde İsveçli bir mektep müdiresi ile görüştüğünü, müdirenin senelerden beri karma eğitimi uygulayıp hiçbir mahzur görmediklerini söylediğini anlatmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 82). Sadece kız ve erkeklerin ilgileri arasında farklar olduğunu söylemiştir. Karma eğitimin zararları ve yararları olduğunu ancak bunların birbirine kıyas edilmesi gerektiğini söyleyerek karma eğitimin toplumsal faydasına dikkat çekmiştir. Kız ve erkeklerin beraber okudukları zaman bazı özelliklerinin birbirlerine sirayet edeceğini, kızların biraz daha cesur atılgan hale gelirken erkeklerin biraz daha nazik hareket etmeye başlayacağını ifade etmiştir. Sosyal faydası dışında İlhami Bey’in dikkat çektiği maddi boyutuna da kısaca değinmiştir. Zararlarına gelince; ahlaki fenalık olur mu sorusunu sormuştur. Soğuk memleketlerde hiçbir zararı olmadığını, tek tük fenalıkların ise olabileceğini, bu fenalığın bütün sisteme mal edilemeyeceğini, sadece erkeklerden ya da kızlardan oluşan sınıflarda da fenalık olabileceğini, bir çuval armudun içinde birkaç çürük olabileceği örneğiyle karma eğitimi savunmuştur. Karma eğitimin aleyhinde diğer itirazların biyolojik bedensel farklılıklar, kız ve erkek

çocukların ilgi alanlarındaki farklılığı örnekler vererek açıklamıştır. Kızların tarih, riyaziyat gibi konulara fazla ilgi duymazken iki cins için gerekli olan konuları programlarda gözetmenin zor olacağını söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 83). Bunun için serbest saatler yapılmasını, her iki cinsin ilgi duyduğu konulara eğilmesini sağlamayı çözüm olarak sunmuştur. Zararlarına karşılık iktisadi ve sosyal faydalarını daha çok bulan Ali Haydar Bey bunun öncelikle binası uygun mekteplerde denenmesini, çıkacak sonuca göre yaygınlaştırılmasını veya kaldırılmasını savunmuştur. Daha sonra Zeki Mesut Bey özetle bunun öyle bir celsede izah edilemeyeceğini, henüz Avrupa'da bile hal edilmediğini, ruhu, zihni aynı şekilde eğitilerek mektepten çıkarmanın doğru olup olmadığını sorgulamıştır. Erkek ve kız terbiyesinde inkâr edilse de farklılıklar olduğunu, hatta kız mekteplerinin programlarının sanki bütün kızlar Darülfünun'a girecekmiş yapıldığını söyleyerek eleştirmiştir. Küçük yaşta karma eğitimin belki mahzuru olmayabileceğini, ancak ergen dönemde mutlaka ayrılması gerektiğini, diğer ülkelerde de henüz hal edilmediğini tekrarlararken karma eğitimin Türk bünyesine uymayacağını savunmuştur. Terbiyenin vatani, mesleki gibi çeşitleri olduğunu kız ve erkekleri hangi taraflara yönlendirileceğini, bunu yaparken kız ve erkeklerin durumlarının dikkate alınması gerektiğini, bunun muazzam bir mesele olduğunu söyleyerek karma eğitime karşı çıkmıştır. Bununla birlikte ilköğretimde uygulanabileceğini, orta öğretimde ise zararlı olduğunu söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 84-85).

Abdülfeyyaz Bey uzun konuşmasına karma eğitime neden birdenbire bu kadar önem veriyoruz sorusuyla başlamıştır. Bilimin bu konuda hiçbir yerde son sözünü söylemediğini, bu konuda en ileri giden Danimarka'da bile karma eğitime karşı çıkanlar bulunduğunu, Türkiye'de ise iktisat bakımından konuşulduğunu söyleyerek nasıl bir iktisadi kazanç olacağını sormuştur. Bina tasarrufu yapacağımız diye düşünmenin bir hayal olduğunu, karma eğitim için binalara harcanacak paranın ayrı eğitim için harcanacak paradan daha fazla olacağını iddia etmiştir. Teneffüsleri, yatakhaneleri, yemekhaneleri, zaruri ihtiyaç yerleri ayrılmadığı ve buna nezaret edecek memur ve muallimler tek cinse nezaret edecek şekilde yetiştirilmiş olduğu için karma eğitime karşı çıkmıştır. Zira bu işlerde her iki cinse nezaret edecek, bunların ruhi durumlarını, birbirlerine ilgilerini, en nazik noktaları görecektir ve idare edecek kabiliyette mürebbiler henüz yetişmemiştir. İktisadi bir faydanın olmadığını tekrarlamış, kızları erkek terbiyesiyle yetiştirmeyi sorgulayarak kızların yüzde doksan ev hanımı olacağını, buna göre program yapılmasını savunarak karşı çıktığı noktaları açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca bizim memleketimizde kız ve erkekler müşterek hayat içinde ilköğretimden itibaren birlikte terbiye edilmiş olsaydılar elbette daha itidalli, daha ahlaki ve temiz yetişirlerdi ki o takdirde karma eğitimde ahlaki mahzurlar olmazdı sözleriyle ahlaki sıkıntılar çıkabileceğine dikkat çekmiştir. Karma eğitimin ilköğretim ve yükseköğretimde olabileceğini, yükseköğretime gelen kızların sadece ilim için geldiğini bunların yüzde sekiz, on civarında olduğunu, bunların hayatlarını ilme adadıklarını, bunlardan aile hizmeti beklenmediği için erkeklerle birlikte eğitim görmelerinde sakınca olmayacağını savunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 85-86). Bu nedenle Darülfünun'a hazırlayan birkaç lise yapılmasını ve sadece bu liselerde karma eğitim yapılmasını istemiştir. Orta öğretimde kısmen karma eğitim yapılabilmesini savunan Abdülfeyyaz Bey'e göre bilimin yapıldığı yer olan Darülfünun'a sadece liselerden çıkanlar gidebildiği ve bilim amacıyla yükseköğrenime gidecek kız ve erkeklerin sayısı istatistiksel olarak az olduğu için, sadece bilim yapmak isteyen az sayıdaki kızlar erkekler bir arada okuyabilirler. Orta öğrenimde bu şekilde karma eğitimin, ahlaki mahzurları ortadan kaldıracığını hatta faydalı olabileceğini söylemiştir. Sonuç olarak karma eğitimin iktisadi faydası olmadığını, sadece ilim amacıyla liselere giden kız ve erkeklerin karma okuyabileceğini ama genele uygulanmamasını, ilimin son sözünü gelişmiş ülkelerde

bile söylemediği yaklaşımını tekrar etmiştir. Daha sonra Abdülğani Bey söz alarak arkadaşların tecrübe ve vukufları üzerine fazla söyleyecek bir şeyi olmadığını belirtmiştir. Ancak örnek gösterilen İskandinavya ülkeleri ile kendi memleketimiz arasında insanlar hatta hayvanlar ve bitkiler arasındaki farklılara dikkat çekmiştir. İklim farklılıklarının kızların ergenliği üzerindeki etkisini vurgulayarak Türkiye'nin güney bölgelerinde kızların erken yaşlarda vücut bakımından yeterli kadar gelişmedikleri halde fizyolojik olarak geliştiklerini bu nedenle akıl bakımından olgunlaşmamış kızları erkeklerle karma tahsil ettirmenin zararlı olduğunu savunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 87).

Daha sonra İsmail Hakkı Bey konuşmacıların fikirlerini iki noktada toparlayarak birisi kız erkek mektepleri diğeri koedikasyon denen karma eğitim meselesidir demiştir. Uzun konuşmasında bu meselelerin ayrı ayrı ve ülkenin ihtiyacının dikkate alınarak ele alınmasını vurgulamıştır. Ülkenin birçok yerinde okul olmadığı için kızların eğitim alamadığını, zengin veya memur kızlarının başka yerlere giderek eğitim alabildiklerini bu mesele ile karma eğitim meselesinin farklı şeyler olduğunu, eğer ihtiyaç olmasa idi bende koedikasyonun şu mahzurları vardır diyebilirdim demiştir. Bir kız muallim mektebi müdürünün erkek olduğu için erkenden hava kararmadan okuldan ayrılıp eve gitmesi örneğini vererek medeni bir milletin özelliklerini mekteplerin her köşesine yerleştirmek isteniyorsa bu anlayışın sebeplerini aramak zorundayız diyerek meseleye başka bir açıdan yaklaşmıştır. Ayrıca kız ve erkeklerin aynı mektepte yaratılış ve hakları dolayısıyla her ikisine birden aynı usulün uygulanamayacağı meselesinin eldeki mevcut mektep şekline göre çok ta korkunç bir mesele olmadığını söylemiştir. Yani ihtiyaç dolayısıyla mevcut erkekler için hazırlanmış binalarda yaratılış bakımından farklı olan kız ve erkeklerin aynı eğitimden geçmesini önemli bir sorun olarak görmemiştir. Bazı arkadaşların erkelere de mi çocuk bakımı ve ev terbiyesi vereceğiz dediğini, zaten eldeki mevcut mekteplerde ne kızlara çocuk bakımının, ne de erkeklerle genel derslerin yeteri kadar gösterilemeyeceğini, bunun eğitim siyasetinin yönü ile ilgili olduğunu söylemiştir. Mevcut eldeki program, muallimler ve malzeme ile ev hanımı yetiştirilemeyeceğini ya da erkelere genel derslerin öğretilmeyeceğini uzun uzun açıklamıştır. Ayrıca Haydar Bey'in cinsiyetlerin ilgi alanlarının farklılığına dikkat çekerek muallimlerin zaten bir konuyu kelime kelime hiç şaşmadan çocuklara ders esnasında tekrar ettirmediğini asıl meselenin bu olduğunu söylemiştir. Mektep okumak yazmak öğrenmek, biraz coğrafya, biraz tarih ilgisi alınacak yer midir? Mektep her hangi bir tür eğitim ocağı denecek yer midir? Önce bunlar halledilmelidir demiştir. Konuşmasının devamında karma eğitim meselesinin Avrupa'da çok geliştiğini, ansızın ve kuvvetle gelebilecek bu akımın karşısında kalınabileceğini söyleyerek temelde bunun bir ihtiyaç halinde ortaya çıkabileceğini bu konuda geride kalınmamasını vurgulamıştır. Yine İngiltere'de ilköğretimden itibaren karma eğitim uygulayan okulları incelediğini, müdür ve muallimlerle konuştuğunu, şikâyet etmediklerini, ihtiyaca göre tedbir alınması gerektiğini söylediklerini anlatmıştır. Onlar meseleyi böyle ele alırken biz mekteplerde gidilmesi zaruri yerlerin eksikliği dolayısıyla buna imkân yoktur dersek bu eksiklik erkekler içinde mevcuttur, ikisi de birdir diyerek karma eğitime karşı çıkanlara cevap vermiştir (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 88-89). Mekteplerde ev hanımı yetiştirme meselesine tekrar değinerek mekteplerde iyi bir ev hanımı olmak için şu lazımdır gibi teorik ve pratik bilgi verilmesi için iyi bir çamaşırhane ve mutfak açılması gerektiğini yani binadaki eksiklikler meselesinin karma eğitime karşı çıkmak için yeterli olmadığını örneklerle açıklamıştır. Bugünkü medeniyetin iş hayatına, sanayi hayatına dayandığını, bunun içinde yaşamak zorunda olduklarını, bu mecburiyet karşısında pahalıya mal olan kadın ve erkeğin ayrı hayat tarzının devam etmesinin doğruluğunu sorgulamıştır. Ayrı yaşayan erkek ve kadın kitlesinin bugünkü hayatı yaşayamayacağını, medeniyeti idame ettiremeyeceğini, çünkü makineye

dayanan bugünkü hayatın iki cinsi makine başında birleştireceğini, bu nedenle bu iki cinsin birlikte eğitilmesini, Avrupa'da başlayan bu akımın zayıf akımlar olarak görülmemesini savunmuştur. Ayrıca cumhuriyet idaresinin herkese eşit hak verdiğini, bir babanın kızını okutmak istediği zaman ona nasıl cevap verileceğini, olumsuz cevabın vicdani olamayacağını ekleyerek konuşmasını bitirmiştir. Bundan sonra müzakerenin yeterliliğine ve bu meselenin genel merkez tarafından gelecek seneye kadar ilmi ve istatistiksel olarak incelenmesi ve bir rapor hazırlanması kararı verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği 1926 Senesi Umumi Kongresi Zabıtları, s. 89-90). Karma eğitimin müzakere edildiği konuşmacılardan kısa alıntılar yapılarak ayrıntısız olarak basında da yer almıştır (Hâkimiyet-i Milliye, 18, 19 Temmuz 1926; Milliyet, 19 Temmuz 1926).

Sonuç

Avrupa'da Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçlerinin ortaya çıkardığı eşitlik, özgürlük fikirlerinin kadınlara uygulanmasını isteyen feminizm hareketinin çözmek istediği çok sayıdaki meselelerden birisi kadının eğitilmesidir. Bu nedenle Avrupa'da kadın eğitimi kadın özgürlük hareketinin bir parçası olup kadınlar bunu elde etmek için mücadele etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde ise devleti yıkılıştan kurtarmak için yapılan eğitim ıslahatlarının alt başlıklarından birisi kadının eğitilmesidir. Kadının iyi bir eş ve anne olması için eğitilmesini toplumun ve devletin geleceği açısından önemli gören Osmanlı aydınları bu konuya Tanzimat Döneminden itibaren eğilmişlerdir. Daha önce kızlar için sıbyandan başka eğitim kurumu yok iken ıslahatlarla kızların gidebileceği rüşdiye ortaöğrenim denilebilecek mektepler açılmaya başlamıştır. Ancak dönemin anlayışı sebebiyle ortaöğrenimde kızlara eğitim verecek öğretmen bulunmaması bir sorun olarak ortaya çıkınca kız öğretmen okulları açılarak kadınların meslek eğitimi de kısmen başlamış, giderek kadınların yükseköğrenim alması gerektiği düşüncelerini doğurmuştur. Nitekim II. Meşrutiyet Döneminde Kız Darülfünun'u kurulmuştur.

Kadınların eğitimi konusunda başlangıçta erkekler konuşurken bu tür okulların açılması ve kadınların eğitim almasıyla kadınlar da bu konuda yazmaya ve görüşlerini gazetelerde savunmaya başlamışlardır. Bu sırada Avrupa'da ise kadın eğitimi meselesi karma eğitim meselesi şeklinde uygulama ve tartışmaları söz konusudur. Yüzyılın sonlarında Avrupa'da karma eğitime dair uygulama ve görüşler Osmanlı aydınları tarafından basında verilmiş, ancak bunun Osmanlı'da da uygulanması gerektiğine dair herhangi bir görüşe şimdilik rastlanmamıştır. Ayrıca Osmanlı'da ilköğretim dışında karma eğitim uygulamasının varlığına dair bilgi ve belgeye de şimdilik rastlanmamıştır. II. Meşrutiyet Döneminde Avrupa'daki karma eğitim uygulamaları takip edilirken yavaş yavaş Osmanlı'da da karma eğitim uygulanması gerektiğini düşünenler ortaya çıkmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı koşulları sebebiyle kadınların, erkeklerin yaptığı birçok işi yapmak zorunda kalması, özellikle Tıp Fakültesi'ne gidecek erkek kalmaması kadının meslek eğitimini ve çalışmasını daha zorunlu hale getirmiştir. Nitekim savaş sırasında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kurulduğu gibi Tıp Fakültesine kızların alınması için düzenlemeler yapılmıştır. Basından anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta kızların tıp eğitimi almasına dair talepler aydın kadın ve erkeklerden gelirken halk pek ilgi göstermemiş, okula kayıt yapılmamıştır. Ancak savaş sonunda ülkenin işgal altında olduğu dönemde Darülfünun'da yapılan ıslahat karma eğitim tartışmalarını alevlendirmiştir. Bina sıkıntısı nedeniyle aynı binada farklı saatlerde ayrı ayrı eğitim yapılması ekonomik olmadığı, hocanın aynı dersi iki kere anlatması, çağın ve toplumun ihtiyaçları bakımından eleştirilmiş ve karma eğitim yapılması zorunlu hale gelmiştir. Ancak karma eğitim Milli Mücadele yıllarında sadece Darülfünun'da başlamıştır. Ortaöğretimde karma eğitim tartışmaları Milli Mücadele'den ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra alevlenmiştir. Bu konuda karşı çıkanlar meseleyi

ergenlik döneminin psikolojisi ile din ve ahlak bakımından uygun görmemişlerdir. Öte yandan bir öğretmen örgütlenmesi olarak erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan Türkiye Muallimler Birliği de bu konudaki tartışmalara katılmıştır. Muallimler Birliği 1926 kongresinde bu konuyu müzakere etmiştir. Müzakerelerde karma eğitim geçilmesini isteyenler meseleyi ekonomi ile kız ve erkeklerin bir arada bulunmasının eğitici olması bakımından savunmuşlardır. Bunun için önce az sayıdaki okulda denenmesini, çıkacak sonuca göre uygulanmasını da istemişlerdir. Karşı çıkanlar ise ortaöğretimde bulunan gençlerin psikolojisi ile ahlaki bozulmalar olabileceği, Avrupa'da henüz her yerde uygulanmadığını öne sürerek savunmuşlardır. Ayrıca Tanzimat Döneminden beri vurgulanan kızların anne ve eş olma durumu dolayısıyla alacakları derslerin erkeklerinkinden farklı olacağı, okul binalarının ve öğretmenlerin her iki cinse aynı anda eğitim vermek noktasında yeterli olup olmayacağı noktalarından karşı çıkmışlardır. Bir de bu iki görüşün arasında orta öğretimde kısmi karma eğitime geçilmesini savunanlar vardır. Darülfünun'a bilim öğrenmek için gidecek az sayıdaki kızların az sayıda iyi düzenlenmiş liselerde karma olarak okuyabileceği şeklinde yaklaşmıştır. Osmanlı'dan beri tartışılan kadının eğitilmesi meselesi böylece karma eğitim meselesine dönüşürken Türkiye Muallimler Birliği bu tartışmalardan uzak kalmamıştır.

Kaynakça

- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, 23 Şaban 292. Düstur, Cilt 2, Matbaa-i Amire, 1389, s. 184-219.
- Yağlı, A.(2017). Ahmet Mithat Efendi'nin Felâton Bey ile Râkım Efendi Adlı Romanında Fransız Dili ve Kültürünün İzleri. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/383387> adresinden 10.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Özdemir, A.N. (2014). Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadınlar. Basılmamış yüksek lisans tezi. Edirne.
- Çokoğulları, E., Bozaslan, (2014). B.M. Eğitim ve Eşitlik Talebiyle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söyleme Eklemlenmesi. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1953/20438.pdf> adresinden 13.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Karaca, Ş. (2010). Şemsettin Sami ve Kadınlar. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi13kadinsayisipdf/karaca_sahika.pdf
- Aydın, M. (2013). Namık Kemal'de "Terakki" ve "Maarif" Düşüncesi. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1839/19378.pdf> adresinden 11.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Çadırcı, M. (1991). Namık Kemal'in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/834/10544.pdf> adresinden 09.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Enginün, İ. (1988). Namık Kemal'in Eğitim Konusundaki Görüşleri, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal (ss. 25-38). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Kara, E. (2011). Namık Kemal'de Din ve Toplum. Basılmamış yüksek lisans tezi.
- Demirdağ, R. A. (2014). (Tanzimat Tiyatrosunda Avrupalı Kadınlar ve "İffet" Meselesi. <http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/ERDEM%20ISI/ERDEM%2066%20ISI/REF%C4%B0KA%20ALTIKULA%C3%87%20DEM%C4%B0RDA%C4%9E%202.pdf> adresinden 15.10.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/114341> adresinden 13.10.2016 tarihinde erişilmiştir.

- Akyüz, Y. (2012). Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2012. İstanbul: Pegem Akademi.
- Erdem, Y.T. (2007). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi. Basılmamış doktora tezi.
- Nurdoğan, A.M. (2005). Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922). Basılmamış doktora tezi.
- Kurnaz, Ş. (1991). Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923). Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Kamer, S.T. (2013). Türk Eğitim Sisteminde Karma Eğitime İlişkin Fikirler, Tartışmalar ve Uygulamalar (1909-1950). Basılmamış doktora tezi.
- Yanardağ, A. (2018). Milli Mücadelede Milli Eğitim Sistemi Kurma Tartışmaları ve Tevhid-i Tedrisat'a Gidiş.http://www.edusbed.com/InstitutionArchiveFiles/c305be46-4d62-e711-80f0-4d68272d/4ce9b3d4-4f62-e711-80f0-00224d68272d/Cilt10Sayi20/84eef281-daa1-48e9-a510-19ee1de04302_20180310002.pdf adresinden 08.10.2016 tarihinde erişilmiştir.
- Yanardağ, A. (2016). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Medreselerin Islahı Tartışmasından Eğitim Birliğine. <http://dergipark.gov.tr/tuhed/issue/26594/279937> adresinden 09.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 1, Cilt 1, İctimaa 104, 109.
- Türkiye Cumhuriyeti Muallimler Birliği Umumi Kongresi Zabıtları. (1925). İstanbul: Yeni Matbaa.
- Gönenç, A.Y. (2006). Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri. https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/71848/makaleler/27/1/aras_tirmax-fransada-turkiyede-kadin-hareketleri.pdf adresinden 13.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Göçeri, N. (2010). Kadın Hareketi Tarihi. Sivas: Bizim Büro Basımevi.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/269956> adresinden 11.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Ortaylı, İ. (2007). Batılılaşma Yolunda. İstanbul: Merkez Kitaplar.
- Avcı, Y. (2007). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde "Otoriter Modernleşme" ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1157/13608.pdf> adresinden 11.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Aydınçör, F. (2006). Tanzimat Döneminde (1839-1876) Kadın Yaşamındaki Modernleşme. Basılmamış yüksek lisans tezi
- Çakmak, B. (2011). Tanzimattan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/172583> adresinden 13.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Yürüt, B. (2017). Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2017-2017-1728> adresinden 12.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Şeref, İ. (2014). Tanzimat Dönemi'nde Bir Aydın Olarak Ahmet Mithat Efendi ve Düşünce.http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt7/sayi31_pdf/1dil_edebiyat/seref_izzet.pdf adresinden 10.10.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Aşiyân, 27 Teşrinisani 1324.
- Beyanülhak, 29 Ağustos 1910.
- Büyük Mecmua, 31 Mart 1919; 24 Nisan 1919.
- Ceride-i Havadis, 1271/1815.
- Hâkimiyet-i Milliye, 18, 19 Temmuz 1926.

İçtihat, 1 Eylül 1904; 1 Ağustos 1924; 1 Eylül 1924.
İrtika, 6 Mayıs 1899.
İslam Dünyası, 5 Mart 1914.
Kadın, 9 Kasım 1908; 12 Nisan 1909; 16 Mayıs 1909
Kadınlar Dünyası, 31 Ocak 1914; 7 Şubat 1914.
Malumat, 25 Mart 1898; 27 Eylül 1900; 22 Kasım 1900.
Mekteb, 27 Eylül 1895; 18 Ekim 1895
Mehasin, 13 Eylül 1909.
Milli Mecmua, 24 Temmuz 1924.
Milliyet, 19 Temmuz 1926.
Muallim, 28 Temmuz 1916; 15 Ağustos 1918.
Musavver Malumat-ı Nafia, 30 Nisan 1914.
Sabah, 24 Mart 1919.
Sebilürreşat, 30 Kasım 1912; 3 Temmuz 1924; 16 Ekim 1924.
Servet-i Fünun, 11 Ağustos 1893; 28 Ekim 1898.
Süs, 2 Şubat 1924.
Tasvir-i Efkâr, 1278.
Terakki-i Muhadderat, 28 Haziran 1285; 13 Temmuz 1285; 3 Ağustos 1285; 10
Ağustos 1285; 17 Ağustos 1285; 24 Ağustos 1285; 31 Ağustos 1285; 7 Eylül
1285.
Tedrisat Mecmuası, 15 Temmuz 1910.
Türk Yurdu, 21 Mayıs 1915.
Yeni Mecmua, 12 Temmuz 1917.
Vakit, 6 Eylül 1918.